

VICTOR SPINEI, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, Institutul European, Iași, 1999, 514 p. (inclusiv ilustrația)

Rezultat al unor demersuri științifice laborioase, desfășurate pe întinderea a mai multe decenii și pe suportul consistent asigurat de o documentare riguroasă și cu valențe de exhaustivitate, fortificată și prin stagiile de cercetare din exterior, prezentul volum, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, apărut în vara anului 1999 la Institutul European, vine să confirme o dată în plus realitatea că autorul său, profesorul Victor Spinei, este, în prezent, nu doar singurul istoric român cu preocupări finalizate consecvent legate de problematica ultimelor valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos, ci și cea mai competentă autoritate în acest domeniu, recunoscută ca atare, așa cum o demonstrează, între altele, solicitarea de a redacta segmentul corespunzător din viitorul *Tratat de istorie a românilor* și, foarte recent, nominalizarea domniei sale pentru titlul de membru corespondent al Academiei Române.

După cum suntem informați în nota preliminară a lucrării, nucleul inițial al acestui text, cu o odisee editorială complexă și interesantă în sine, îl constituie câteva capitole solicitate pentru un compendiu de istorie universală care urma să fie tipărit în anii '80 în mai multe volume, proiect abandonat pe parcurs, din motive obscure, de către diriguitorii politicii editoriale a momentului. Acest material este valorificat ulterior printr-un curs special ținut în cadrul Facultății de Istorie a Universității ieșene (ajuns în prezent în al unsprezecelea an) și introdus în circuitul științific prin multiplicarea sa la editura aceeași universități în 1995, iar apoi printr-o ediție revăzută și adăugită, apărută, sub titlul *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos* (327 p.), la Editura Helios din Iași.

Prezenta ediție menține, în linii mari, structura globală a variantei apărute în 1996, dar conține adăugări masive la toate compartimentele volumului – text propriu-zis, note, repere bibliografice (600 de titluri!),

ilustrație, indice – intruziunea persistentă în fenomenologia fluxului migrator turanic târziu din spațiul balcanic impunând și o necesară modificare a titlului, compatibilizat astfel cu substanța sa intrinsecă.

Sub raport structural, materialul dă seama de o dispunere pentapartită, ordonată cronologic, în care fiecare capitol prilejuiește o investigare profundă, fundamentată pe toate categoriile de izvoare disponibile (multe dintre ele inedite) a istoriei migrațiilor transcontinentale ale ungarilor (p. 15-87), pecenegilor (p. 88-151), uzilor (p. 152-201), cumaniilor (p. 202-320) și mongoșilor (p. 321-451), abordate nu doar din perspectiva dinamicii specifice, ci și în contextul general eurasiatic, referirile la alte realități etnice și politice, forțele semnificative ale timpului, dar și populații altaice, uralice, caucaziene și iranofone mai puțin studiate la noi, precum alanii și alano-yasii, protobulgarii, bulgarii de pe Volga, chazarii, cabarii, cutrigurii, utigurii, onogurii, bașchirii, berendeii, berladnicii, brodnicii, Čeornye Klobuli (Tichiile Negre), depășind, în repetate rânduri, dimensiunea incidentalului.

Sunt astfel explicitate spectrul, în cazuisticii secvențiale dens augmentate, semantica denominațiilor tribal-comunitare și structura etnică, modul de trai și viața economică, organismele social-politice, universul credințelor și practicilor religioase, evoluțiile politico-militare, tronsonul rezervat mongoșilor transgresând această schemă și incluzând o radiografiere a sistemului legislativ și a organizării armatei, capitolul fiind aparent atipic și prin dezvoltările pasajelor relative la religie și aspectele culturale.

Cu o atitudine mereu activă, afirmată constant într-o anchetă sistematică amplă, centrată pe o unitate spațio-temporală bine circumscrisă, în care limitările cronotopice operate permit extinderea orizontului cercetării, autorul surprinde exact, în instantanee concise, contextualitățile evolutive și manifestările esențiale din cadrul acestui polimorfism comunitar-organizatoric fluid și deconcertant care caracterizează individualitățile etnice configurate progresiv în tabloul complex al lumii stepelor. Sunt evidențiate concomitent dificultățile tehnice insurmontabile care făceau imposibilă, în epocă, introducerea în circuitul agricol a vastelor întinderi de pământuri nedestelenite, la limita și în interiorul cărora se consumau, ritmic, confruntări violente, care înrăureau profund desfășurările din estul și sud-estul Europei. Dar în timp ce arealul stepei se dovedea, din cele mai multe puncte de vedere, aproape impenetrabil pentru societățile sedentare învecinate, teritoriile acestora din urmă erau mai ușor accesibile pentru grupele nomade care le vor tranzita sau le vor ocupa vremelnice.

Nerestricționarea investigației la câmpul informațiilor de ordin politic-diplomatic sau social-economic, aparent mai ușor decelabile din sursele documentare păstrate și preocuparea de punere în valoare a tuturor factorilor prezenți în procesualitatea istorică, înțelegând

aici obiceiurile și mentalitățile specifice, moravurile și credințele religioase, înruderirile și influențele suportate sau exercitate în sfera vieții materiale sau spirituale ș.a.m.d., conferă soliditate aserțiunilor expuse, dublate oricum de un fond argumentativ impresionant, care lasă să se întrevadă un efort cognitiv pe măsură, resimțit în întreaga textură, potențând simultan și perspectiva pluridisciplinară a abordărilor. Astfel, când inițiază, bunăoară, paralele caracterologice între exponenții turanici târzi ai nomadismului ponto-caspic și alte grupuri etnice, adepte ale unui sedentarism agricol responsabil de antinomia insurmontabilă dintre cele două modele existențiale, autorul se plasează în universul etnopsihologiei și antropologiei culturale, direcții pe care nu își propune, totuși, să le dezvolte, poate și din precauția, în bună măsură justificată, de a nu divaga în raport cu sumarul inițial asumat.

Urmărirea consecventă în fiecare dintre cele cinci capitole a unui echilibru structural firesc al tratărilor selectiv-tematice este, se pare, atitudinea corectă și matură în fața unor tentații (istoriografice) care țin, esențialmente, de mode și modele teoretice vremelnice, iar constatarea realizării finalmente a acestui deziderat este de natură să prevină, ea singură, eventualele critici de prejudiciere sensibilă a unor direcții de anchetă în raport cu altele, marea deschidere, puterea de cuprindere și receptivitatea la tot ceea ce acumulează istoria, ca știință, fiind evidente care se susțin prin probe disipate în toată opera științifică apărută sub această semnătură. De altfel, asumarea, inclusiv în lucrarea prezentă și, desigur, maniera de finalizare pe cont propriu a unui demers atât de complex, care a implicat, pe lângă o pregătire specială în domeniul medievisticii românești și eurasiatice, în general, disponibilități suplimentare pentru anumite ramificații ale turcologiei, orientalisticii medievale, bizantinologiei, balcanologiei, lingvisticii comparate, sociologiei, etnografiei ș.a.m.d., pot constitui indiciile cele mai elocvente ale dimensiunii științifice a produsului rezultat, de neconceput, în alte spații, mai apropiate de normalitate, fără participarea unui colectiv extins de cercetători, cu specializări diverse.

Disponând de aceiași judicioasă adecvare metodologică, căreia i se subscriu și celelalte componente ale sumarului – bibliografia generală (83 de titluri), ilustrația (66 de planșe, miniaturi fotocopyate, schițe, planuri etc.), hărțile (în număr de 16, dintre care trei sunt fotocopy realizate după manuscrise de epocă) indiciile, abrevierile și rezumatul în limba franceză – și care caracterizează și precedentele lucrări ale istoricului Victor Spinei, volumul reiterează o apetență mai veche a autorului pentru substanța informațională primară, care, fără a discrimina rezultatele acumulărilor istoriografice precedente, atunci când acestea există, este extrasă, în mod sistematic, din izvoarele scrise și arheologice.

Etalând o strategie de aparență ușor profilactică, dar eficientă și corectă, în fond, profesorul Spinei se arată

refractor evadărilor interpretative inconsistente, lăsând să transpară din toate aprecierile concluzive pe care le avansează, o înțelegere aprofundată a realității că izvoarele comportă, prin însăși natura lor, o dublă deviere subiectivă de la linia adevărului, în măsura în care implică intenționalitate atât la nivelul „autorului” izvorului respectiv, cât și la acela al interpretului.

Nuanțările atente și selecția riguroasă a ipotezelor de lucru nu aduc atingere clarității excursului care, materializând proiecția unei onestități științifice adeseori probate, refuză echivocul și ambiguitățile, cuantificând o suită de luări de poziție ale autorului în legătură cu unele probleme litigioase, greu solvabile, circumscrise tematicii abordate. Precaritatea și caracterul lacunar sau contradictoriu al informațiilor de epocă disponibile pentru unele dintre acestea, pot alimenta tangențial (și cu totul sporadic) reflexe critice, apte să susțină posibile soluții alternative celor inserate în text sau să pledeze pentru o eventuală multifacetare a enunțurilor care vizează acele aspecte care se sustrag accepțiunilor singulare și rezolvărilor peremptorii. Exemplificările în acest sens s-au dovedit a fi, ele însele, o întreprindere dificilă, densitatea textului și vastitatea problematicii tratate solicitând aproape de nivelul maxim posibilitățile proprii de estimare critică și impunând ca necesară soluția dublării efective a efortului recenziv, consemnată și co-semnată ca atare.

Astfel, denominația tribală a sabirilor (etnie definită în capitolul I, la paginile 17 și 43, ca aparținând din punct de vedere lingvistic populațiilor turanice), ar putea avea, în opinia noastră, accepția unui etnonim arhaizant, aplicat succesiv diverselor grupuri migratoare care au încorporat temporar zonele în care rezidaseră altădată anticiei saspiri urartieni ai legendarului Mastistia. Această eventualitate, care nu contestă caracterul turanic al tribului menționat în izvoare în secolul al VI-lea d. Chr. (al cărui nume real ar deveni, însă, în noile circumstanțe, dificil de identificat), ar fi de natură să apropie și mai mult controversatul apelativ Sarvatoi Asfaloi, indicat de Constantin (VII) Porfirogenetul ca nume inițial al ungarilor, de saspiri/sabiri, substituția având astfel mai curând o conotație geografică (desigur, mult relativizată) decât una etnică, independent de alternanțele desemnărilor paralele unguri/turci, unguri/başchiri ș.a., care au la bază, după cum s-a evidențiat cu persuasiune în text, alte rațiuni.

În același capitol (la pagina 18), în absența unor indicii detaliate, care să puncteze în subsol succesiunea invocării numelor autorilor și operelor expuse în bibliografia adițională (situație care se va repeta și în capitolul dedicat mongolilor), pasajul responsabil de survolarea problemei ascendenței ungarilor poate fi de natură să inducă celor mai puțin familiarizați cu acest domeniu foarte specializat, anumite confuzii, alimentate și de dificultățile de decelare a etapelor și direcțiilor de evoluție ale familiei populațiilor uralice, complicații suplimentare fiind generate și de maniera neunitară în

care autorii care se preocupă de acest subiect (inclusiv A. Róna-Tas sau P. Váczy, semnatarii unor lucrări relativ recente în acest domeniu) operează diviziuni (branșe, subfamilii, ramuri, subramuri, grupuri, subgrupuri) în moștenirea entității lingvistice uralice inițiale, plasând diferit etniile ostiacă (Khanty), vogulă (mansi), udmurtă (votiacă), permiacă (Komi), ziriană, mordvină, cheremică (mari), samoedă, nenet (-yurak), selkup, nganasan (tavgi) sau enet în schemele reconstitutive propuse. Aceiași categorie de riscuri, implicată de amorsarea, în deschiderile capitolelor rezervate pecenegilor și respectiv uzilor (la paginile 88-90 și 152-154), a unor discuții preliminare similare, relative la poziționarea și filiația diverselor entități etnico-lingvistice turcice în geometria încă variabilă a familiei altaice, este, însă, în ambele situații, drastic depotențată, atât printr-o critică aprofundată a izvoarelor, cât și printr-o suită de inserții bibliografice optim încorporate, care dublează rezistența masei discriptiv-argumentative etalate, cu greutatea concluziilor datorate reputatului turcolog N. A. Baskakov, dar și altor istorici importanți, precum K. M. Menges, J. Hamilton, N. Poppe, L. P. Potapov sau P.B. Golden.

Multitudinea problemelor de atins în legătură cu irumperea și proliferarea mongolă pe scena istoriei, din care interesează aici doar o anumită secvență cronotopică, a determinat, în mod firesc, adoptarea de către autor a unei strategii analitice atent elaborate, orientată prioritar către esențializarea fenomenelor reliefate, în acest scenariu dezvoltările ample neputând constitui apanajul (și al) unor aspecte secundare în raport cu axul central al cercetării, cum devin, în circumstanțe obiective, etnogeneza și istoria timpurie a triburilor (proto-)mongole (teme tratate episodice la paginile 321-324 și 364-365). În aceste condiții, ținând cont și de stadiul încă insuficient de avansat al investigațiilor din acest domeniu, este greu de evitat în totalitate riscul ca informațiile extrem de utile despre mongoli, tătari, onguți, naimani, keraiți, merkizi, oirați sau taiciuzi, legați genetic de daiguri (dauri), buriati, khorčini, monguri, yuguri, pro-ani, kalmâci, ordoși, sanți, lamuți (eveni), tunguși (evenki), oroči, soloni, nanai, olcani, sibo (xibo), udini, manciurieni sau tu-ii, conținute în pasajele menționate, să creeze mici inconveniente acelor cititori deja derutați de alte clasificări și atașări ale componentelor altaice (mongole propriu-zise, turco-mongole, manciuriene sau tunguse), practicate de alți autori, inconveniente doar parțial surmontate de harta de la pagina 323.

La rândul său, cunoscutul episod al distrugătorului raid cuman asupra teritoriilor controlate de dinastul vlah Chrysos (adversar activ al lui Petru și Asan, mai târziu și al bizantinilor, a căror expediție din 1199, chiar dacă nereușită, îi afectase pozițiile, făcându-l mai vulnerabil), pus în legătură (în capitolul al treilea, la pagina 264) cu un posibil ajutor militar (solicitat turanicilor) ajuns tardiv la destinație și dedat ulterior jafurilor, poate fi privit, din

punctul nostru de vedere, și ca o încercare a succesorului primilor Asănești, Ioniță zis Kaloianul, de a tranșa definitiv în favoarea sa, cu ajutorul cumanilor, conflictul cu un rival slăbit de loviturile împăratului Alexios al III-lea Anghelos (1195–1203) și ale aliaților săi conjuncturali, selgiukizii emirului de Ankara.

În mod similar, pasajele obscure prezente în mai multe letopisețe rusești, narând evenimente din secolul al XII-lea, în care sunt angrenați și acei polovtzy dikii („cumani sălbatici”), pot fi investite și cu alte semnificații, conținutul reliefat neimpunând, în mod necesar, o aservire a lor problematicii separării lumii cumane, apelativul citat înscriindu-se într-o tipologie relativ extinsă și putând reprezenta, analog situațiilor reținute de alte scrieri antice sau medievale, un simplu epitet atașat unei denominații, un reflex al unei psihologii deloc singulare în istorie.

În acest ultim exemplu invocat, responsabilitatea interpretării, susceptibilă, la rigoare, de o ușoară prezumțiozitate, revine, însă, marelui orientalist Omeljan Pritsak care, pe aceeași linie cu P. B. Golden, încearcă să descifreze, în terminologia de aparență criptică a cronicistii de epocă, indicii utile demersului de ilustrare concretă, pe de-o parte a pluralității centrelor de putere cumane și de reliefare, pe de altă parte, a absenței unei direcții politice unice și coerente a acestora, indiferent de caracterul moderat sau radical al tipului de relație statuat între una dintre formațiunile turanice respective și comunitățile învecinate.

Dat fiind că, în economia generală a lucrării, recursul la literatura secundară, apelată în cazul prezentat anterior, vizează, cu predilecție, referirile ocazionale la realități care transcend contextul referențial asumat, considerăm că stăruința asupra altor pasaje cu iz colateral, care comportă același gen de discuție, nu este oportună în acest cadru, neservind intenției de focalizare a interesului recenziv pe problematica majoră, esențială a textului, aceea enunțată în titlu. Din acest unghi, subscriem opiniei autorului, pledând, la rândul-ne, pentru ideea că marile deplasări antropice transcontinentale care afectează jumătatea răsăriteană a Europei în secolele IX–XIII reprezintă, în chip neîndoielnic pentru acest perimetru, ultimele migrații, în accepția semantică tradițională a acestui concept istoric, așa cum a fost el definit și teoretizat, în timp, de nume precum M. Rostovtzeff, A.A. Vasiliev, R. Grousset, L. Musset, A.M. Khazanov ș.a., indiferent de diferențierile cunoscute operate de unii dintre savanții citați între diversele categorii de migratori. Afirmarea într-o manieră clară și fermă a acestui punct de vedere, reiterat în mai multe capitole, exclude posibilitatea ca absența din titlul acestei ediții (modificat din rațiuni bine întemeiate, expuse și

ele, foarte clar, încă din nota preliminară) a mențiunii explicite a numeralului ordinal „ultime”, adiționată anterior termenului de „migrații”, să constituie, eventual, un pas înapoi în raport cu o chestiune litigioasă, de altfel artificială și finalmente fără obiect, care ar privi legarea ultimelor migrații nu de numele mongolilor, ci de acela al turcilor otomani. Desigur, realitatea implantărilor succesive de comunități otomane (sau în curs de asimilare, în sensul turcizării) durabile în zone ponto-balcanice și la Dunărea de Jos ține de domeniul evidenței; problema nu este de a nega prezența sau vechimea acestor enclave, ci de defini mai exact caracterul procesului aglutinării lor, care ne apare ca amprentă a unor colonizări de factură tradițională imperială (bizantină și ulterior otomană) și nu ca rezultat al deplasărilor unor populații migratorii, întrucât în momentul înregistrării impactului lor în regiunile nord – balcanice, otomanii erau deja sedentarizați și dispuneau de baze stabile în Anatolia și Tracia egeeană, unde vor continua să se consolideze, fără a mai iniția deplasări masive ale populației proprii în exteriorul teritoriului de rezidență, spațiul afirmării naționale turcești de mai târziu.

Aspecte minore, periferice, facil de eliminat de la o nouă ediție, constituie obiectul și al celorlalte semnale critice pe care le avansăm, referindu-ne aici la absența traducerii în limba franceză (asemenea sumarului și a rezumatului) a explicațiilor ilustrațiilor, la unele omisiuni ale indicelui (Aorsoi = aorși, Sabar/sabiroi = sabiri, tocharian = kușanic, ș.a.) și respectiv la câteva erori de tehnoredactare (p. 220, 261...). Dar în timp ce eventualele imprecizii sau inadvertențe sunt greu detectabile, în cazurile rarissime în care ele există, nefiind de natură să aducă atingere valorii în sine a lucrării, aceasta se vedește ca eclatantă încă de la primele tentative estimative, adâncirea lecturii sedimentând impresia revelării unui text esențial în domeniul sondat. Precizicul și maturitatea abordărilor, viziunea integratoare bazată pe o gândire istorică profundă, gradul ridicat de elaborare, înalta ținută științifică și, de ce nu, eleganța și puterea de cuprindere a discursului sunt câteva dintre atuurile care recomandă de la sine acest volum, deocamdată unic în peisajul historiografic intern (care, cu excepția mai vechilor realizări ale regretatului orientalist Aurel Decei, care cultiva, însă, alte sfere de interes, nu a mai înregistrat contribuții de o asemenea anvergură, încercările episodice ale unor istorici precum Tahsin Gemil, Virgil Ciocîltan, Mehmet Ali Ekrem ș.a. având un caracter sporadic și de multe ori neconvingător), impunând traducerea sa într-o limbă de circulație, pentru a-i asigura o receptare pe măsură în mediile științifice europene și mondiale.